

Azərbaycan Respublikasının Medianın İnkişafı Agentliyi

Azərbaycanın dövlətçilik tarixinin, milli adət-ənənələrinin, elm və mədəniyyətinin təbliği: dövlət müstəqilliyimizin bərpasının 30-cu ili - Azərbaycan dövlətçiliyi müasir mərhələdə

Faiq Ələkbərli
dosent, fəlsəfə üzrə
fəlsəfə doktoru

III Yazı

Əlimərdan bəy Topçubaşovun istər Versaldan göndərdiyi məktublardan, istərsə də hələ İstanbulda ayrı-ayrı dövlətlərin nümayəndələri ilə keçirdiyi görüşlərdən aydın olur ki, Azərbaycan Cümhuriyyətinin müstəqil bir dövlət kimi tanınması üçün böyük işlər görmüşdür. Azərbaycan nümayəndə heyətinin rəhbəri kimi ABŞ prezidenti Vudro Vilsonla görüş zamanı o, demişdir: "Biz uzaq Qafqazdan, buradan bir neçə mil uzaq olan Azərbaycandan gələrək xalqımızın azad və müstəqil həyatı üçün sizə müraciət edib xahiş edirik ki, cənab prezident, bizim ölkəmiz, bizim xalqımız və elə bizim özümüz haqqında məlumatı bizdən eşidəsiniz. Çünki biz Avropa və Amerika mətbuatında tez-tez Azərbaycan haqqında səhv, saxtalaşdırılmış və həqiqətə uyğun olmayan məlumatların verildiyini eşitməli oluruq. Düzdür, bizi hələ yaxşı tanımır, biz indi birinci dəfədir ki, Avropadayıq, lakin sizi əmin edirik ki, müstəqil yaşamaq üçün bizdə hər şey vardır. Biz ümid edirik ki, konfrans bizi dinləyəcək və biz Millətlər Cəmiyyətinə buraxılacağıq. Biz əminik ki, bütün xalqlar kimi, biz də sizin böyük prinsipləriniz əsasında yardım alacağıq. Biz bilir ki, nə Kolçakan, nə Denikin, nə də köhnə Rusiya imperiyasının hüdudlarında hakimiyyəti tanıyacağıq. Biz Azərbaycan üçün yalnız öz parlamentimizi və öz hökumətimizi tanıyıq və tanıyacağıq".¹ Bununla yanaşı Topçubaşov Vilsona Qafqaz xalqlarının konfederasiyasının mümkünlüyünü də çatdırmışdı.

Beləliklə, Topçubaşovun başçılıq etdiyi Azərbaycan nümayəndə heyətinin Versal sülh konfransında apardığı danışıqların nəticəsi olaraq 1920-ci ilin yanvarında Azərbaycan Respublikası Antantaya daxil olan dövlətlər tərəfindən de-facto tanınmışdır.

Ancaq çox keçmədən Sovet Rusiyasının Azərbaycan Cümhuriyyətini devrən (27 aprel 1920-ci il), onun yerində sözdə müstəqil Sovet Azərbaycan Respublikası qurmasından sonra Topçubaşovun əsas fəaliyyət istiqaməti milli istiqlalın bərpası istiqamətində olmuşdur. Topçubaşovun başçılıq etdiyi Azərbaycan nümayəndə heyətinin Millətlər Cəmiyyətinə, Versal sülh konfransının rəh-

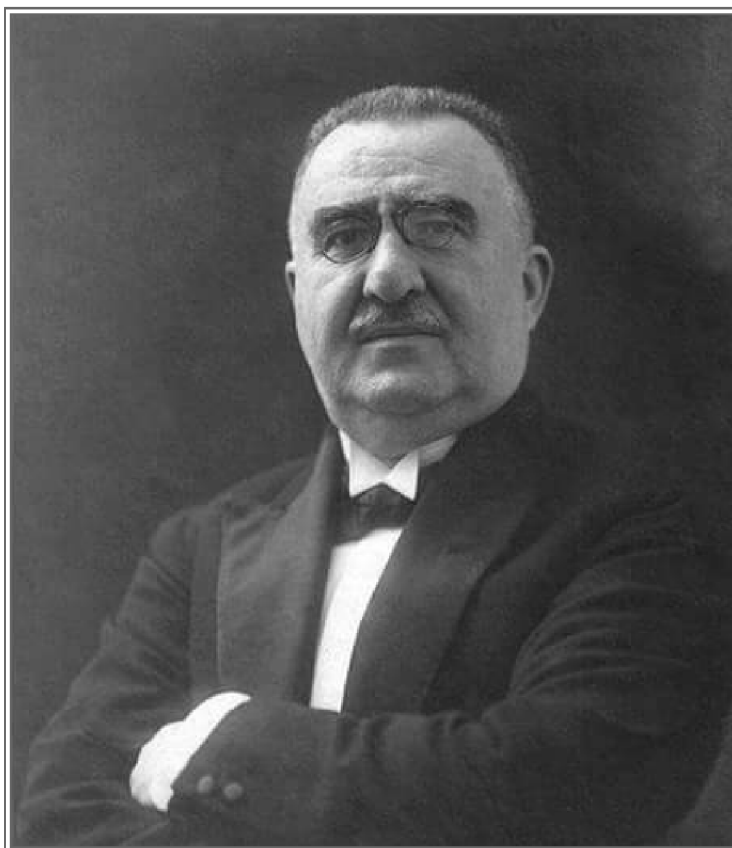
mi çıxışı edir, halbuki vaxtilə Çar Rusiyasına qarşı əsas mübarizəni Azərbaycan və Dağıstan müsəlmanları aparıblar. Topçubaşov yazırdı: "Azərbaycanın və Dağıstanın rus işğalına qarşı mübarizəsi yarım əsr davam edib. Halbuki Qafqaz erməniləri heç vaxt ruslara qarşı mübarizə aparmayıblar. Ancaq biz kiçik erməni millətinə və çoxmilyonlu rus xalqına ən xoş arzular diləyirik. Biz, sadəcə qeyd etmək istəyirik ki, kiçik Azərbaycan millətinin də böyük xalqların köməyi və müdafiəsinə ehtiyacı var və azərbaycanlılar daha çox diqqətə və ədalətli münasibətə layiqdirlər. Bundan əlavə, Azərbaycan xalqı iki dəfə – 1918-ci ildə və 1920-ci ilin aprel ayından etibarən rus bolşev-

qətlərə baxmayaraq, Azərbaycan xalqı yeni rus işğalına qarşı qalxmış və heç bir yerdən kömək almadan inadla mübarizə aparmışdır. Bu mübarizə nəticəsində bolşeviklər yalnız Bakını və onun ətrafını idarə edirlər. Moskvanın Sovet hökumətinin Azərbaycan Sovet Respublikasını tanımasına baxmayaraq, Azərbaycan xalqı heç vaxt bolşeviklərə tabe olmayacaq, özünə mənəvi və milli baxımdan yad olan, ona fəlakət gətirən bir rejimdən azad olanadək silahı yerə qoymayacaqdır. Məhz bu fəlakətə qarşı kiçik Azərbaycan təbaxşına kəskin mübarizə aparır. Onun Millətlər Cəmiyyətinə daxil olması verdiyi bütün qurbanlar müqabilində ona mənəvi rahatlıq gətirir və güc verərdi".

fevralından sonra rəsmi Paris Topçubaşova diplomatik viza verməmiş və onun Azərbaycan nümayəndə heyətinin başçısı kimi toxunulmazlığı da ləğv edilmişdir.⁷ Xüsusilə də, 1924-cü ildə Avropa dövlətlərinin, o cümlədən Fransanın Sovetlər İttifaqını tanıması mühacirlərə böyük zərbə olmuşdur.

Bütün bunlara baxmayaraq, Topçubaşov bir tərəfdən M.Ə.Rəsulzadə, C.Hacıbəyli kimi silahdaşları ilə müntəzəm işlər aparmış, digər tərəfdən 1925-ci il iyulunda Qafqaz mühacirlərindən ibarət qrup yaradaraq Qafqazda bolşevik hərəkatının əməllərini pisləyən protokol imzalamışdır. Bununla yanaşı Topçubaşov çalışmış ki mühacir-

Əlimərdan bəy Topçubaşovun dünyagörüşündə milli dövlətçilik

Beləliklə, deyə bilərik ki, Topçubaşov məzhəbçiliyin aradan qaldırılması baxımından "islam birliyi", Türk xalqlarının güclü olması amamında Türk birliyi ideyalarını dəstəkləməklə yanaşı, nisbətən liberal-demokratik dəyərlərlə bütün Rusiya müsəlmanlarının-türklərinin, o cümlədən müəyyən qədər də, Azərbaycan türklərinin birliyinə çalışmışdır. Bu isə həmin dövrdə milli məsələyə daha gerçəkçi bir baxış kimi qiymətləndirilə bilər. Belə ki, Quzey Azərbaycan türkləri arasında ilk dəfə milli-mədəni müxtariyyət ideyasını irəli sürən Topçubaşov daha sonra Azərbaycan milli ideyasını – milli azərbaycançılığı müdafiə etmişdir. Xüsusilə də, onun bir müddət Rusiya müsəlmanlarının lideri kimi tanınması ictimai-siyasi görüşlərində tutduğu mərkəzi və demokratik mövqeyi ilə bağlı olmuşdur

bəliyinə ünvanlanan məktublarda bildirirdi ki, 27 aprel işğalına qarşı dünya dövlətləri səssiz qalmamalı, Azərbaycan xalqının yanında yer almalıdırlar. Belə ki, Sovet Rusiyası Azərbaycanda "sovet hakimiyyəti" qurulması adı ilə əslində işğalçılıq etmişdir. 1920-ci ilin iyulun 15-də Topçubaşov C.Hacıbəyliyə ünvanladığı məktubda yazırdı ki, 27 aprel işğalı ilə bağlı nə etmək lazımdırsa, hər bir şey edilmişdir.

Bütün bunlara baxmayaraq, ABŞ başda olmaqla, dünya dövlətlərinin 27 aprel işğalına əsasən göz yummasını Topçubaşov qəbul edilməz hal hesab etmişdir. O, bununla bağlı 1920-ci ilin avqustunda ABŞ-ın Parisdəki səfirinə göndərdiyi nota da deyirdi ki, bu gün rəsmi Vaşinqton daha çox Ermənistanın müdafiəçisi ki-

vikləri tərəfindən dəhşətli müdaxiləyə məruz qalıb və hal-hazırda heç bir yerdən kömək almadan onlara qarşı qanlı mübarizə aparmaqdadır... Azərbaycan nümayəndə heyəti inanmaq istəyir ki, böyük dövlət kimi Amerika və onun məşhur prezidenti, millətlərin öz müqəddəratını təyin etmə hüququnun əsas çarçısı olan V.Vilson kiçik Azərbaycan xalqının artıq həyata keçmiş öz müqəddəratını təyin etmə hüququnu tanıyacaqdır".

Daha sonra Milli Azərbaycan Millətlər Cəmiyyətinə üzv qəbul olunması üçün onun rəhbərliyinə məktub yazan Topçubaşov ümid edirdi ki, bu üzlük gerçəkləşsə, Azərbaycan azad və müstəqil həyatına davam edə bilər: "Bolşeviklərin qazandığı qələbələrə və törətdikləri amansız

Ancaq Topçubaşovun bütün bu cəhdlərinə baxmayaraq Millətlər Cəmiyyəti Milli Azərbaycanı həmin beynəlxalq quruma üzv etməmişdir.

Azərbaycandan sonra Ermənistan (1920-ci ilin noyabrı) və Gürcüstanın (1921-ci ilin fevralı) da sözdə sovetləşdirilməsindən az sonra (1921-ci ilin mayı) Azərbaycanın Parisdəki nümayəndə heyəti başda Topçubaşov olmaqla geniş toplantı keçirib, hər üç ölkənin birləşərək Qafqaz Konfederasiyası yarada bilməsi təklifini irəli sürmüşdür. Çox keçmədən 1920-ci ilin iyununda Topçubaşovun sədrliyi ilə Azərbaycan, Gürcüstan, Ermənistan və Dağıstan respublikalarının toplantısı keçirilərək, Qafqaz Konfederasiyasının yarana biləcəyi ilə bağlı on bənddən ibarət Paris bəyannaməsi qəbul olunmuşdur. Ancaq bunun ardınca iyulun 4-də yenə də Parisdə keçirilən Qafqaz mühacir hökumətinin nümayəndələri ilə Rusiyanın Avropadakı mühacirlərinin birgə toplantısında ortaqlar bir nəticəyə gəlmək

lərin vahid birliyi yaradılısın.⁸

1926-cı ildə Parisdə Qafqaz İstiqlal Komitəsinin orqanı kimi "Prometey" jurnalı nəşr edilirdi ki, Topçubaşov orada da fəal iştirak etmişdir.⁹ Üstəlik, 1927-ci ilin yanvarında Azərbaycanla Dağıllar Respublikası arasında Müvəqqəti Birgə Mərkəz yaradılır və Topçubaşov həmin quruma prezident seçilir. Ancaq ömrünün son illərində Topçubaşovun şəxsi həyatı çox ağırlıq bir vəziyyətdə olmuşdur.¹⁰ Bütün bunlara baxmayaraq, o, 1934-cü ildə Parisdə Qafqaz Konfederasiyası aktına Azərbaycan Cümhuriyyəti adından M.Ə.Rəsulzadə ilə birlikdə imza atmışdır.

Beləliklə, deyə bilərik ki, Topçubaşov məzhəbçiliyin aradan qaldırılması baxımından "islam birliyi", Türk xalqlarının güclü olması anamında Türk birliyi ideyalarını dəstəkləməklə yanaşı, nisbətən liberal-demokratik dəyərlərlə bütün Rusiya müsəlmanlarının-türklərinin, o cümlədən müəyyən qədər də, Azərbaycan türklərinin birliyinə çalışmışdır. Bu isə həmin dövrdə milli məsələyə daha gerçəkçi bir baxış kimi qiymətləndirilə bilər. Belə ki, Quzey Azərbaycan türkləri arasında ilk dəfə milli-mədəni müxtariyyət ideyasını irəli sürən Topçubaşov daha sonra Azərbaycan milli ideyasını – milli azərbaycançılığı müdafiə etmişdir. Xüsusilə də, onun bir müddət Rusiya müsəlmanlarının lideri kimi tanınması ictimai-siyasi görüşlərində tutduğu mərkəzi və demokratik mövqeyi ilə bağlı olmuşdur.

Mühacirətdə yaşamağa məcbur olduğu dövrdə də Azərbaycan türklüyü – Azərbaycan Milli ideyasına sadiq qalan Topçubaşov daima Azərbaycanın milli istiqlal uğrunda mübarizə aparmış, milli azərbaycançılıqla yanaşı qafqazçılıq ideyasını da dəstək vermişdir. Onun milli azərbaycançılıq ideyası ilə yanaşı, Qafqazçılıq ideyasına dəstək verməsi Sovet Rusiyasına qarşı mübarizədə daha effektiv mübarizə üsulu ilə bağlı idi. Bütün hallarda Topçubaşov Azərbaycan xalqının ictimai-siyasi fikrində mühüm rol oynamış, öz adını Azərbaycan türklərinin tarixinə yazdırmağı bacarmışdır.

Azərbaycan Respublikasının Medianın İnkişafı Agentliyinin maliyyə dəstəyi ilə çap olunur